

KÖNYVEKRŐL

Szüret a könyvlapon: Ivan Illich: A szöveg szőlőkertjében: kommentár Hugo de Sancto Victore didascalionjához

Gond-Palatinus, 2001. 262 o.

Az európai művelődéstörténetben a könyv gazdag szimbolikájának – a tanulás, a tudomány, a bölcsesség képzelete mellett – kétségtelenül lehangsúlyosabb része a világmindenség, az élet szimbólumának az elképzelése (liber mundi, liber vitae), és ebben szoros rokonságban állhat az ugyancsak központi jelentőségű szimbólummal, a kerttel. A kert a zsidó-keresztény kultúrkörben mindenekelőtt az Éden, a paradicsomi harmónia kertje, a kozmosz kicsinyített mása, a földi lét kiindulópontja, az élet-szimbólumok tárháza, mely igen gyakran szőlőkert képében jelenik meg, de a kultuszközpont, Jeruzsálem is sok szempontból a kert szimbolikájának folytatója. A keresztény szimbolikában a kert a szerelmes Énekek éneke „elzárt kertjévé” (hortus conclusus) válik, mely Szűz Mária tisztaságának, szüzességének jelképeként nem csak a megtestesüléssel, hanem a megváltással és a beteljesüléssel (mennyei Paradicsom) kapcsolatosan is hordoz szimbolikus jelentést. A „kertben” megtestesült Isten, Jézus Krisztus „Isten Igéje”, fő hordozója és megjelentője a „sugalmazott Ige”, a Biblia, a „könyvek könyve”. Így találkoznak össze egymással a keresztény szimbolikában a kert és a könyv jelképei által a zsidó-keresztény kultúrkör fontos tartalmai. Ezért szolgálhat a kert-motívuma a Szentírás és az emberi történelem keretétől, melyben a Teremtés könyvbéli édeni kiindulópont a Jelenések könyvének paradicsomi „új Jeruzsálemében” nyeri el beteljesülését. A kert szimbólumában az isteni bölcsesség és az emberi tisztaság egyesülésével fogalmazódik meg az a keresztény „dialogikus” világkép, mely a transzcendencia és immanencia párbeszédét a megtestesült Ige által a sugalmazott Igével, a „Könyv”-vel látja elérhetőnek.

A könyv és a kert szimbolikájának rokonsága a teocentrikus világkép újkori megkérdőjelezése ellenére mélyen beágyazódott műveltségünkbe, hiszen a modernitás központi – a 19. század óta hatalmas pályát befutó – fogalma, a „kultúra” etimológiai gyökere is a „megművelni, ápolni, gondozni” (colere) töből származik. A stabil, a transzcendensen alapuló világkép megingását követően a mozgásba lendülő szellemi realitások magukra irányították a figyelmet. Az ember a világmindenség megismerését, értelmezését immár nem természetesnek, Isten által elrendezettnek, hanem az előző nemzedékek által kialakítottnak és alakíthatónak tapasztalta. A kultúrával azonos gyökerű, régen azonos jelentésű „kultusz” isteni jelentésköre helyett az emberi műveltség-re, a lélek kiművelése helyett az intellektuális művelődésre helyeződött át a hangsúly, mely – természetesen – mindenekelőtt könyvalapú kultúrát jelentett. Nem véletlen tehát, hogy a posztmodern „meghatározatlanság”, a kulturális hagyományt – gyakran anarchikus módon – megkérdőjelező korszak fellépésével lassan elköszönő könyvkultúra értékeit, sajátosságait egyre több könyv tekinti témájának. A média és a számítógép előretörésével támogatott vizualitás azt mutatja, hogy az információs társadalom elsősorban nem a könyvi közvetítésen alapuló információcsere és tanulás társadalma kíván lenni. Miután az „olvasni” (legere) ige is eredetileg fizikai tevékenységet jelölt, azaz a „szedegetni, betakarítani, összegyűjteni” mellékjelentéseket hordozta, a könyv és a kert szimbolikájának összjátékára építve *Ivan Illich* az olvasás kultúrtörténetébe betekintő könyve *A szöveg szőlőkertjében* címet viseli. A széles művelődéstörténeti alapokra építő könyvben, az alcímében pontosított műfaji és tartalmi besorolással – Kommentár *Hugo de Sancto Victore* didascalionjához – jelzi a szerző, hogy mindenekelőtt éppen arra a paradigmaváltásra kíváncsi, mely a mostanában lezárulóban lévő „könyvbéli” kul-

túra kialakulásához vezetett, azaz az olvasás- és gondolkodástörténet 12. századi forradalmát állítja vizsgálódása középpontjába.

Ivan Illich könyve érdekes színfoltja azon olvasástörténeti könyvek sorának, melyek arra a – már-már közhelyszerűen ismételt – fordulatra hívják fel a figyelmet, mely az olvasás terén zajlik napjainkban. Az átalakulásban lévő könyvkultúra értékét, sajátosságait mérik fel és rögzítik azok a lassan Magyarországon is megjelenő könyvek, melyek a téma kultúrtörténeti vizsgálatával a jövő útkereséseire is választ adhatnak. Míg a szöveg szövegszerűen egy lényeges szemléleti változásra helyezi a hangsúlyt, addig az ugyancsak a közelmúltban megjelent *Alberto Manguel*¹ *Az olvasás története* című esszéjüze főleg problémátörténeti csomópontok kiemelésével ad történeti áttekintést. A *Guglielmo Cavallo* és *Roger Chartier*² szerkesztésében megjelent *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban* című tanulmánykötet pedig diakronikus szemlélettel – a görög kezdetek olvasásmódjától egészen a posztmodern kánonokat lebontó olvasásmódjáig – tekinti át az olvasás történetének európai fejleményeit. *Manguel* esszéi az irodalmár olvasói megközelítésével, olvasmányosan, az összefüggések világos felmutatásával és nagy szépirodalmi bázisra építve mutatják be az olvasás történeti mozzanatait. Az egész könyv egy nagy rácsodálkozás az olvasás „metafizikájára”; a szerző önéletrajz érvényű művelődéstörténetet alkotott. A *Cavallo–Chartier* által szerkesztett, a legújabb irodalomtudományi felismerésekre – a befogadás-központú szemléletre, az olvasói értelemdadásra – is építő tanulmánykötetre a történeti megközelítés jellemző, a diakronikusan feldolgozott anyag az olvasást történeti folyamatában érzékelteti. A több történeti tanulmányt tartalmazó kötet a nyilvánvaló hiányosságai ellenére (pl. a hellenisztikus olvasás tárgyalásának hiánya) egységes és átfogó képet ad az olvasás kultúrtörténetéről. A tanulmánykötet szemléleti újdonsága az a felismerés, hogy az olvasás történeti fejleményei és a történelmi korszakhatárok gyakran nem esnek egybe. Lebont több közhelyszerűen meggyökeresedett nézetet, például: a reneszánsz korántsem az antikvitás felé való visszafordulás, sokkal inkább annak aktív átdolgozása; a korai reformációnak nem volt akkora szerepe a Biblia olvasásának elterjedésében, mint egyesek tudni vélik, hanem az egy későbbi, főleg a pietizmushoz köthető 17. századi eredmény stb. (*Rohály*, 2002).³

A *Cavallo–Chartier* és az *Illich* könyv magyarországi recepciója sajátos helyzetben van, hiszen ezek francia, illetve angol kiadásai fordított sorrendben láttak napvilágot. Sőt, a szemléleti rokonság meglelte, illetve a bibliográfiai adatok is bizonyítani látszanak azt a feltevést, hogy a tanulmánykötet felhasználhatta *Ivan Illich* gondolatait.⁴ Hiszen *Illich* saját könyve paradigmatis jellegű abban látja, hogy a „könyvbeli” szöveg sokkal inkább a skolasztika intellektuális forradalmának, mintsem a nyomtatásnak a következménye: „Nem létezik egyetlen olyan könyv vagy valamire való tanulmány sem, amely ex professo foglalkozna azzal a feltevéssel, hogy az a tárgy, amely alkalmas volt arra, hogy kinyomtassák, egy az írásbeliségben bekövetkezett, háromszáz évvel korábbi forradalom során jött létre. Könyvemmel ezt a mulasztást kívántam pótolni.” Emellett a lényeges szemléleti kérdés mellett feltételezhető egy másik kapcsolódási pont is, hiszen *Illich* azt is felrója, hogy a szakirodalom eddig nem fordított figyelmet „a szövegre mint tárgyra” (202. o.). A *Cavallo–Chartier* kötet szerkesztőinek előszava e lényeges szemléleti változásokat visszhangozzák: „mindazok az újdonságok, amelyeket sietve a nyomtatáshoz társítunk, valójában jóval korábbiak annál. (...) Az újkor első „olvasási forradalma” tehát nagymértékben független volt attól a technikai forradalomtól, amely a 15. század során megváltoztatta a könyv előállítását. Sokkal inkább azokban a változásokban gyökerezik, amelyek a 12. és a 13. században átalakították az írás funkcióját. Az írás szerzetesi modelljét – amely a megőrzést és az emlékezést szolgálta, s

¹ Manguel, Alberto (2001): *Az olvasás története*. Park Kiadó, Budapest.

² Cavallo, G. és Chartier, R. (2000, szerk.): *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*. Balassi Kiadó, Budapest.

³ Rohály János (2002): Szöveg, olvasásmód: kultúrtörténet. *Iskolakultúra*, 12. 1. sz. 113–118.

⁴ A magyar fordítás alapját képező Cavallo–Chartier kötet francia kiadása 1997-ben, az Illich könyv angol kiadása pedig 1993-ban jelent meg. A Cavallo–Chartier könyv bibliográfiája az Illich könyv egy korábbi, más címmel ellátott, de témájában ugyanazt tárgyaló 1991-es francia kiadását jelöli meg. *Jacqueline Hamesse* jegyzeteiben is ugyanez szerepel.

nagymértékben elkülönült magától az olvasástól – ekkoriban váltotta fel a skolasztikus modellt, amely a könyvet egyszerre az intellektuális munka tárgyává és eszközévé tette.” (31. o.) Sőt, a tanulmánykötet a szerkesztői öndefiníció, a nézőpont meghatározása szerint éppen az Illich-i elvek megvalósításáért jött létre: „egyszerre vizsgáljuk a szöveg anyagi mivoltát és olvasóik gyakorlatát. (...) A szakirodalom által kidolgozott és a leginkább kvantitatív jellegű könyvtörténetek által ismételt elképzeléssel szemben, miszerint a szöveg önmagában, minden anyagságtól függetlenül létezik, azt kell mondanunk, hogy nincsen szöveg ama hordozó nélkül, amely olvasásra (vagy hallgatásra) alkalmassá teszi, sem pedig ama körülmények nélkül, amelyek közepette olvassák (vagy hallgatják) azt. A szerzők nem könyveket írnak: nem, ők szövegeket írnak, amelyek írott – kézíratos, metszett, nyomtatott s manapság digitális – tárgyakká lesznek...” (205. o.).

Hogyan értékeli, és miért tartja fontosnak *Illich* a könyve témájául szánt olvasástörténeti fordulópontot? A válasz érzékelteti, hogy a felelet nem adható meg szélesebb művelődéstörténeti kitekintés nélkül, és – ami talán számunkra lényegesebb – a művelődéstörténet, azaz az olvasás kultúrtörténete itt közvetlenül ad választ a neveléstörténeti vizsgálatokra. Hiszen itt éppen a „könyvbeli” kultúra, azaz a könyvalapú tanulás kialakulásának lényeges fordulójáról van szó: „Az egyetemes könyvbeliség lett a nyugati világi vallásosság alapja, egyháza pedig az iskolai oktatás” (11. o.) A metaforikus és feltűnő megfogalmazásokat kedvelő *Illich* szerint ez az a pillanat, amikor a könyvlap „jámbor motyogók partitúrájából hirtelen logikus gondolkodók számára vizuálisan rendszerezett szöveggé vált”. A nyugati társadalom 1150 körül megszületett könyvbeliségének vizsgálatára éppen az készíti a szerzőt, hogy manapság a könyv „nem alapmetafora többé”, a hagyományos olvasás, a könyv kultúrája visszaszorul. „A kép és felirata, a képregény, a táblázat, a szövegpanel, a grafikon, a fényképek, a vázlatok és a médiák egymás közti keveredése a felhasználótól olyan szokásokat kíván meg, amelyek elmentések a skolasztikus olvasóközönség egykori szokásaival” (13. o.). Ahhoz, hogy a 12. századi olvasási fordulat magyarázhatóvá tegye a mostani átmenetet, az európai művelődéstörténet új, szélesebb spektrumú vizsgálatára van szükség: a társadalom és a jelölési rendszerének összefüggéseire is fel kell hívni a figyelmet, hiszen az olvasás története a könyvlap történetén kívül viselkedéstörténet, az emberi fogalmi tér története, a világ-, a társadalom-, az énfelfogás története is.

Hugo de Sancto Victore, azaz *Saint-victori Hugó* didascalionja azért lehet *Illich* megfogalmazásában a téma szempontjából meghatározó, mivel ez az első könyv, melyet az olvasás művészetéről írtak. A *Cavallio-Chartier* kötetben, *Jacqueline Hamesse* Az olvasás skolasztikus modellje című tanulmányának bevezető sorai hasonlóan mutatnak a középkori szerző jelentőségére: „Véletlen-e, hogy az olvasás művészetéről szóló első traktátus, a *Saint-victori Hugo* által a 12. században szerkesztett *Didascalicon* már címével is előrevetíti, milyen alapvető szerepet fog játszani az olvasás az oktatásban?” (115. o.) A vizsgált középkori mű és a vizsgált téma, az olvasás, neveléstörténeti jelentőségére mutat az is, hogy *Hugo* incipitje (a könyv néhány első szava, mely a középkori kéziratokban a cím helyett állt) saját könyvét a „padeiá”-ban, a görög-római műveltség „didaszkalikus” hagyományában, azaz a tanítás, oktatás területén helyezte el. Az olvasás szerinte nem más, mint a „bölcesség megszerzése, keresése”. Ezt az antikvitásban gyökerező gondolatot *Illich* nagyívű történeti áttekintéssel vázolja fel. A kereszténység számára a bölcesség nyilvánvalóan mást jelentett, a bibliai hagyomány által átértelmezett bölcesség immár személyes létező: Krisztus a megtestesült Isten, aki így egyszersemind a bűnbeesett ember gyógyírja, orvossága. Az olvasás általi tanulás, a bölcesség megszerzésének tehát a középkor nevelési gyakorlatának megfelelően egyszersemind a megtérésre, a hitre nevelés, a teocentrikus világkép közvetítése volt.

Illich könyvének nagyszerűsége az a művelődéstörténeti, tág horizontú gondolkodásmód, mely korszakokat átívelő képet ad a mentalitástörténeti változásokról. *Hugo* könyvének szavait („minden kívánatos dolog közül első a bölcesség”) magyarázva rámutat a középkori és a mai, a mechanisztikus világkép által belénk ivódott lényeges szemléletbeli különbségre. Mindezt egy lényegtelennek tűnő mozzanat magyarázatánál teszi, ám ez lényegesen kitágítja az értelmezési horizontot. A mondat „első” szava látszólagos egyértelműsége ellenére nem jelenti ugyanazt a mi számunkra, mint amit a középkorban jelenthetett. A mechanisztikus ok-okozati összefüggés mentális rögzültsége, a végső értelmet nem ismerő, a „ható ok” egyeduralmában élő 20. századi gondolkodás elfedi előlünk az antikvitás és a középkor „cél-ok”-ba vetett hitét, a végső cél értelmességének tuda-

tát. A hugói „első a bölcsesség” jelentésköre tehát lényegében a „legfontosabb”, a „leglényegesebb”, azaz a „végső” jelentéskörét is hordozhatta. Ez az értelmezői távolság természetesen az egész könyv tartalmára igaz, a könyv alcímének (de studio legendi) vizsgálata is erre mutat. A bölcsesség megszerzésére irányuló tanulás ugyanis korántsem intellektuális tudásfelhalmozásra, hanem egy egész életre szóló, az élet érzelmi, etikai területeire is kiterjedő tevékenységre utalt. A hugói könyv második mondatát („a bölcsesség megvilágosítja az embert”) kommentálva a szerző ugyanilyen plasztikussággal érzékelteti az értelmezői távolságot: a világgép-váltások okozta gondolkodástörténeti meghatározottságot. A „megvilágosít” jelentésköre mind a 18. századi „felvilágosodás”, mind a 20. századi „villanyfény” tapasztalatának ellentettje. A gyertyafény világába, a pergamen felragyogó miniatúrájához vezető elemzés a fény immanenciáját, az ember belülről fakadó felragyogását, a szív világosságát tárja elénk. A reneszánsz képeinek festett fényei óta nem evidens valóság ritka megtapasztalási lehetősége a felkelő nap által átvilágított gótikus ablakok ragyogó világa.

A könyvlapból áradó fényben önmagát megismerő *Hugo* egyúttal a középkori ember önmaga énjére való ráébredésének, a „vallási kozmoszba” ágyazott „egyéniesség” felismerésének a pillanatát is rögzítette, a görög-római fogalomkészletből ugyanis ez hiányzott. A ma adottként létező individuális elkülönülés kezdete is a 12. századra tehető. A középkor korábbi szakaszaiban – az eredetileg színházi maszkot jelentő – „persona” a társadalmi szerep, a funkció, a hivatal jelentéskörével bírt, az emberi lényeket, autonómiát jelző „egyéniesség” a könyv lapjain tett magányos zárandoklat eredménye is. A egyéniesség felismerése tehát feladat, melyet a 12. század emberének a könyvlap szőlőskertjén át haladva, a fényt követve kellett megszereznie. A bölcsesség fénye felé haladás, a felemelkedés „a szívben erényről-erényre vezető lépcsőfokokon” a középkori organikus világkép istenképmás emberének a reneszánsz vitalista világképében kibontakozó lehetőségeit rejti. Lényeges, hogy az olvasásban rend, rendszer szerint kellett haladni, melyet az isteni teremtés stabil, szimmetrikus, organikus világának harmóniáját tükrözött. Így nem az olvasó által a szövegbe vitt rendről volt szó, hanem a bölcsesség helyezte el őt rendszerében. A mai – *Freud* és *Jung* által befolyásolt – szimbólum-értelmezés csak nehezen közelítheti meg azt a középkori szemléletet, mely alapján az allegória, a szimbólum közvetlenül, objektíven fejezte ki – a fizikai világon túlra mutató – tartalmát. Az olvasás tehát a szöveg szimbólumán keresztül a transzcendens által elrendezett világhoz vezetett, az olvasó a teremtés és a megváltás rendjében megtalálhatta helyét és elhelyezhette ismereteit.

Az olvasás tevékenysége *Hugo* értelmezésében az „ars memoriae” hagyományának is az örököse volt, hiszen az olvasás „gondolatban szerkesztett kincsesládika (arca)”. A „szekrény, doboz, láda, Noé bárkája, tabernákulum” jelentéskörét is hordozó „arca” mindenekelőtt arra a gondolatilag elrendezett belső térre, „memóriapalotára” utalt, mely az olvasás során szerzett adatok tárolását és előhívását tette lehetővé. A mentális címkékkel ellátott gondolati fiókok használatát hosszas gyakorlatokkal, mnémotechnikai edzéssel lehetett elsajátítani. A 12. századi katedrális interiorizált modelljeként is felfogható háromdimenziós memóriatár a keresztény üdv-történetben, a kánoni szövegek világában jelentett tájékozódási lehetőséget, és az egyházi közösséghez való tartozás tudatát adta. A Noé bárkájaként az idő folyamában úszó egyház az a makrokozmosz egység volt, mely az emberi mikrokozmosz számára az olvasással volt elérhető. *Hugo* volt az első – mutatja be *Illich* könyvében –, aki újra felfedezte az ókori „ars memoriae” hagyományát és azt a keresztény történeti tudat szolgálataiba állította, és talán az utolsó, aki az információvisszakeresés legfőbb eszközének tartotta.

Az eddigiekhez hasonlóan *Illich* vizuálisan is érzékelteti, milyen változások állhattak be az olvasás középkori és mai megítélése között. Az olvasást az elme képernyőjére vetülő képként, vagy a fénymásoló tűnékeny átsuhanásaként értelmező felfogásához képest, a *Hugo* által tanított olvasási mód még monasztikus tevékenység. A test mozgásával, erőlkövéssel, ritmussal járó fizikai cselekvésmód, mely során a könyvlap „megtettesül” az olvasóban. Az evés, ivás élvezeteit, de fáradalmait is hordozó olvasás, a szerzetes számára életmód, az „ora et laborá”-t összekötő kapocs. *Hugo Pliniustól* veszi azt az elgondolást, hogy az oldal, lap (pagina) egyszerre szólósortokat is jelenthet, az olvasás így válik nála szüretté, a szent szimbolikáját bőven hordozó szőlő izlelgetésévé.

A világgép-váltások következtében beálló mentalitástörténeti változások felmutatása mellett *Illich* könyvének erőssége, hogy többszörösen rá tud mutatni a hugói mű paradigmatiság jellegerére. Egyrészt *Hugo* és tanít-

ványai az utolsók a középkorban, akik számára még az olvasás és az írás tevékenysége, valamint a latin nyelv használata még ugyanazt a tevékenységet jelentette. A mai olvasó számára megmosolyogni való az a bizonytalanság, mely az átmenet korát jellemezte, azok a próbálkozások, mely során a latin betűvel először próbálkoztak a „beszélt nyelv” lejegyzésével. Csak nehezen tudunk belegondolni abba, hogy akadhatott olyan kor, melyben egy nyelv és jelrendszer kötöttsége (a hang és a betű alakja között szoros összefüggést feltételeztek) folytán problémát okozhatott az egyik népnyelvből a másikra való fordítás, és közvetítőként a latin nyelv közbeiktatását kellett választaniuk. *Hugo* műve más szempontból is egy köztes kor emblematikus műve. Talán a legjobb példa a monasztikus és a skolasztikus olvasásmód átmenetének érzékeltetésére. *Hugónál* a tanulásra, olvasásra szólító felhívás egyetemes jellegű, ezt az igényt öelötte senki sem fogalmazta meg ilyen érvénnyel. Az ágostonos kanonok *Hugo* azt – az „egyetemes egyház” tanításában benne rejlő – lehetőséget bontotta ki, mely már a bencés kolostori világ művelődésétől eltérő, ágostonos „civis” szellem megjelenését jelezte. A keresztény műveltség, az olvasás – a történelmi adottságok következtében is – ekkor lépett ki a kolostorfalak közül, hogy a tágabb városi közösség szolgálatába álljon. *Illich* meghaladja a szakirodalom által előszeretettel hangoztatott monasztikus és skolasztikus olvasásmódbeli megkülönböztetést, azaz nem tartja kielégítőnek a hangozott olvasásról a csendes olvasásra való átmenetként való definiálását. Ugyanakkor kiindulópontként ezt ő is jónak tartja, már csak azért is, mivel *Hugo* műve tartalmazza az első utalást a csendes olvasásra vonatkozóan: „Olvasni annyit tesz, mint elménket könyvekből vett szabályok és előírások alapján képezni”. (155. o.) Ekkorra érett be a 7. századi „ír találmány”, a szóköz feltalálásának következménye, a lassan elhalkuló kolostori scriptoriumok után a skolasztika a könyvre az elme vizuális eszközeként tekintett. A csendes olvasás felé tartó átmenetet *Illich* nagyszerű ikonográfiai példával érzékelteti: míg a korábbi ábrázolásokon az evangélistáknak az Isten csicsergő madár formájában diktál, addig a 8. századtól a madár már lemásolandó tekercset tart a csőrében!

Illich a *Hugo* korában zajló kultúrtörténeti fordulatot mindenekelőtt az új technikák felfedezésében látja, melyek a valóság újfajta érzékeléséhez, azaz gondolkodástörténeti fordulathoz vezettek. Az index, a betűrend, a szövegkiemelés, a lábjegyzet, a betűstílus megváltozása, a hordozható könyv eredményezte mindazt, hogy a „szőlőskert” egyre inkább „bánya”, vagy „kincsesvár” funkciót kezdett ellátni. A fizikai tevékenységgel járó, a gyümölcsöt ízlelgető szüret helyett az olvasás egyre inkább intellektuális feltáró munkát, kutatást jelentett. A bekezdéseiben, részeiben eligazító és kutatható szöveg tapasztalata ahhoz a 1980-as évekbeli fordulathoz hasonlítható, amikor az addig folyamatos hangfelvételek kezelésében már az eltelt idő, a részeket jelölő indexszámok jelzése is megjelent. A könyvek – *Hugo* idejétől számítható – szerkezeti összetevői a nyomtatás feltalálása által elterjesztve egészen az 1980-as évekig azonosnak mondhatóak, ebben a hagyományban csak a szövegszerkesztő megjelenése hozott hatalmas változást.

Illich könyvében a mesélő és a tudós beszédmódja váltogatja egymást: a mesélő az elbeszélés folyamatosságához szükséges tudományos közhelyeket is érdekfeszítővé tudja változtatni, a tudományos értekezést történetté formálja; a tudós az élő narrációt olykor megszakítva meglepő és mély megfigyelésekkel áll elő. A korokat átívelő szemlélet kitágítja a vizsgált 12. századi mű világát. Egy-egy kérdés tárgyalása során gyakran időutazásban van részünk, mely egy kérdés előzményeit, vagy éppen annak utóéletét vázolja fel, illetve a világgép-változások okozta ártértelemeződését mutatja be. Itt kell megemlíteni a fordító aktív hozzájárulását a magyar fordítás sikeréhez, hiszen a magyar viszonyokhoz alkalmazkodva (az olvasó számára nem állhatnak rendelkezésre az idézett latin művek) bőséges latin idézet-gyűjteménnyel toldotta meg a könyvet, az egyes fogalmak magyarozatát így téve világosabbá. A vizsgált kérdéskör pontos körüljárása ellenére az olvasó nem egy filológusi bogarászással, hanem egy dinamikus hullámzó szöveggel kerül kapcsolatba, melyben az elkalandozások, a gazdag lábjegyzetanyag labirintusa színes és érdekes képet fest az olvasás történeti meghatározóiról. A könyv talán legnagyobb érdeme, hogy a különböző határtudományok ismeretében az olvasás kultúrtörténetének azon megközelítési módjaira mutat rá, melyek ezidáig kevésbé voltak megszokottak. Az olvasás immár nemcsak a szem és a könyvlap találkozásának hétköznapi ismétlődő aktusa, hanem a történelem során változó mentális- és testgyakorlat, emlékezettechnika és gondolati katedrális, szőlőskert és kincsesládika, a paradicsomi bölcsesség közvetítője és az intellektuális munka eszköze. *Illich* könyvét olvasva világossá válik, hogy a

Könyvekről

12. század által kialakított könyv és annak szimbolikája nemcsak a skolasztika mentális kifejeződése, hanem egy új világnézet meghatározó tényezője. Ez a könyv az újkori „kultúrára eszmélésben” kulcsszerepet töltött be. A kézirat lapjaitól elszakadó szöveg, a latin nyelv bilincseiből kiszabaduló betűk is jelentős szerepet játszottak abban, hogy a kozmosz szimbólumán túl a könyv egyre inkább a gondolkodás szimbólumává lett.

Az olvasástörténet neveléstudományi jelentőségét az országban egyedülálló módon a Pécsi Tudományegyetem Tanárképző Intézete ismerte fel, amikor a pedagógiai tantárgyak történeti alapozásának keretében az egyes korszakok olvasástörténeti fejleményeire is kitékintő művelődéstörténeti tantárgyat oktat (Géczy és Stirling, 2002)⁵. A tudás átadásában meghatározó jelentőségű írás-olvasás történeti alakulásának tárgyalása a (természet)tudománytörténeti fejlemények összefüggéseiben már csak azért is lényeges lehet, mivel a verbalizáció és matematizáltság mindmáig az iskolai tudás meghatározói (Géczy, 2002)⁶. Az ilyen jellegű művelődéstörténeti megközelítés nemcsak a neveléstörténet határtudományok (pl. olvasástörténet, könyvtártörténet, értelmezéstörténet) felé orientálásában tölt be fontos szerepet, hanem az egyes korszakok világnézetének elemzésével, a főbb világnézet-változások nyomán követésével a nem intézményes nevelés művelődéstörténeti hátterét is felrajzolhatja (Kéri, 1997).⁷

Rohály János

---

⁵ Géczy János és Stirling János (2002): Bevezetés az európai gondolkodás történetébe. Kézirat, Pécs; online: <http://tki.pte.hu/Egymut.html>

⁶ Géczy János (2002): A neveléstudomány történeti dimenziói. *Új Pedagógiai Szemle*, 52. 2. sz. 70–80.

⁷ Kéri Katalin (1997): *Mi a neveléstörténet?* JPTE TKI, Pécs.